

«Dei skar so mange skøre i ein kjespe [...]»

Om pinner med innskårne hakk funnet under kirkegolv

Av Herleik Baklid

Høgskolen i Telemark

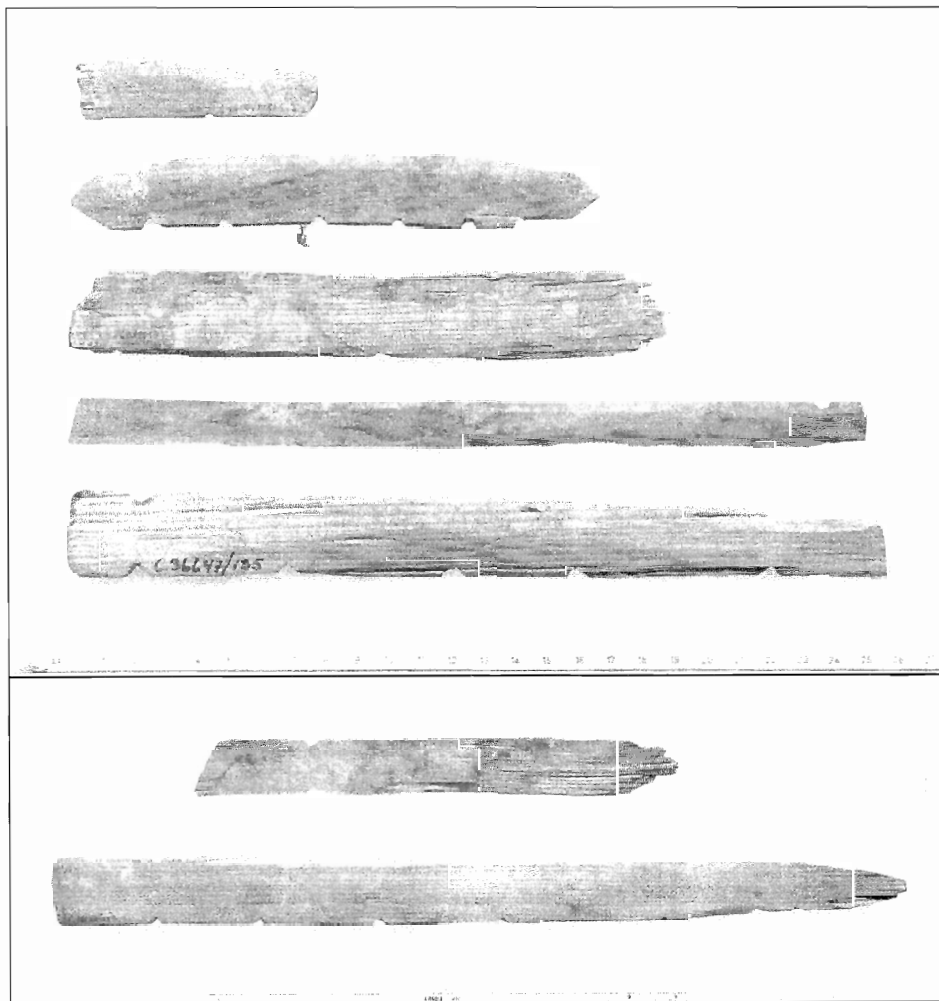
«They cut so many notches in a stick [...]». Concerning sticks with carved notches found under church floors

Archaeological research under churches has unearthed a substantial and varied range of finds. Among the numerous types of objects found are sticks with carved notches. The function these sticks have had, and the reason why they are found under the church floor, are discussed in this article. Around 35 of these sticks were found under Uvdal stave church in Numedal and the old church at Bø, Telemark. A little over half of the sticks in both churches were found under the choirs. Approximately half of the sticks have been dated, and most of these appear to have been pushed through cracks in the church floor at some time during the latter half of the 17th century or the 18th century. Furthermore, the number of notches on the sticks varies between one and thirteen, and specks of blood have been found on one. It has been determined that many of the sticks are of pinewood. Reasoning by analogy from a consideration of magical folk medicine leads to a conclusion that these sticks were most likely stuck into church ground with a therapeutic purpose, as a magical transfer of warts to the dead. The idea that the ground under the church itself was a graveyard was a central element in this practice.

Kirkearkeologiske undersøkelser har frambrakt både et variert og omfangsrikt gjenstandsmateriale fra grunnen under kirkegolv. Mens funksjonen til enkelte av gjenstandene og deres tilknytning til kirkebygningen synes åpenbar, er det andre gjenstandstyper som både kan ha en uklar funksjon og en uklar tilknytning til kirken. Et eksempel på dette siste er de mange pinnene, både bearbeidete og ubearbeidete, som forekommer. I artikkelen *Kyrkjefunn og folketru* skriver folkeminnegranskeren Olav Bø: «Utette golv og gisne plankar forklarar nok ein god del. Men ikkje dei mange pinnane som er funne [...]. Dei finst i stort tal, og i fleire former, og dei må ha hatt eit føremål. Vi veit berre ikkje kva det var.»¹ Men kanskje kan det la seg gjøre å finne ut av formålet eller funksjonen til en av pinnetypene – pinner med innskårne hakk – og hvorfor de har kommet under kirkegolvet. I drøftinga nedenfor vil disse to spørsmålene bli nærmere behandla.

Pinner med innskårne hakk er flate trestikker med et rektangulært tverrsnitt der hakka er skåret inn på de smale langsiden. Antall hakk varierer, men ofte forekommer de på begge sider av pinnen, stundom tilnærmet parvis rett overfor hverandre. Ut ifra definisjonen er pinner med innskåret hakk i den ene tverrenden utelatt. Det samme gjelder også runde pinner med hakk. Videre er tilfeller der hakka utgjør en del av dekor eller figurer holdt utenfor.

De aller fleste dokumenterte og bevarte pinnene med innskårne hakk fra kirkeutgravninger på Østlandet stammer fra Uvdal stavkirke i Numedal og Bø gamle kirke i Telemark. Totalt omfatter materialet fra disse to kirkene 36 slike pinner.² Fra øvrige østlandskirker forekommer det kun noen få stykker.³ Da det bare er fra Uvdal stavkirke og Bø gamle kirke at antallet pinner med innskårne hakk har et visst omfang og som derigjennom gir anledning for en mer inngående analyse, er det disse pinnene som nedunder skal underkastes en nærmere behand-

Bildene viser pinner med innskårne hakk funnet under kirkegolvene i Uvdal stavkirke og Bø gamle kirke. På den fjerde pinnen ovenfra ble det påvist blodflekker. (Foto: Ove Holst, UKM Oldsaksamlingen.)

ling og undersøkelse for å søke å besvare problemstillinga.

Hvordan har pinnene kommet under kirkegolvet?

Et spørsmål i denne sammenhengen er hvordan pinnene har kommet under kirkegolvet. Både i Uvdal stavkirke og Bø gamle kirke har det vært tregolv.⁴ Vi har ikke så mye empirisk kunnskap

om tidligere tregolv i den gamle steinkirken i Bø, men i Uvdal stavkirke er det opprinnelige golvet i flere av kirkens deler bevart, om enn i noe skadet tilstand. Golvene har her enten bestått av brede og tykke planker som har ligget kant i kant eller av halvklyvvinger som har ligget side om side. Verken plankene eller halvklyvvingene har not eller fjær slik at golvet har vært utett. Ved kryping eller slitasje eller begge deler har det oppstått sprekker mellom dem som

kan være om lag en cm eller mer i bredde. I tillegg kan det forekomme hull i golvet som følge av svakheter i treverket. Omkring år 1800 fikk Uvdal stavkirke nytt golv i hele kirken. Golvet ligger der fortsatt, og det består av sagde bord liggende kant i kant uten not og fjær. På samme måte som for de eldre tregolvene, har dette medført sprekker i golvflaten.⁵

Tykkelsen til Uvdals-pinnene med hakk varierer mellom 0,3 cm og 1,0 cm. Det vil med andre ord si at de har en tykkelse som har gjort det mulig å stikke dem ned gjennom golvsprekkene. Pinnenes flate utforming skyldes derfor trolig at de er blitt tilpasset for å kunne gjøre dette.

På grunnlag av det ovenstående må vi kunne slutte at det p.g.a. golvenes beskaftenhet har vært mulig, og også svært trolig, at menigheten i Uvdal har stukket pinnene ned i kirkegrunnen gjennom sprekker eller hull i golvet. Dette understøttes også av den forekommende generelle funnsituasjonen i områder av grunn som ikke er forstyrret eller omrotet i arkeologisk undersøkte kirker. Under golvsprekkene i slike uforstyrrede områder har det vært opphopninger av ulike gjenstander som f.eks. mynter, bunadssølv og pinner.⁶ Da Eidskog kirke ble undersøkt, ble det endog funnet pinner som sto i golvsprekkene nedstukket i kirkegrunnen.⁷ I Reinli stavkirkes apsis forekom en konsentrasjon av pinner under et hull i golvet.⁸

De fleste pinnene med innskårne hakk fra våre to undersøkelseskirker ble funnet i overflatelaget under kirkegolvet.⁹ Dette laget var knusk tørt, noe som har gitt gode konserveringsforhold. Det er derfor grunn til å anta at størsteparten av pinnene med innskårne hakk som er blitt stukket ned gjennom golvsprekkene, er frambrakt ved de arkeologiske undersøkelsene og at disse derfor er representative.¹⁰

Deskripsjon og analyse av pinnene

I arbeidet med å besvare problemstillinga ovenfor vil en deskripsjon og analyse av selve pinnene være nyttig. Gjennom dette vil det svært trolig frambringes informasjon og resultater som drøftinga av pinnenes funksjon og deres

forekomst under kirkegolvene vil kunne ta utgangspunkt i.

Noen av pinnene med innskårne hakk fra Uvdal stavkirke og Bø gamle kirke er bevart hele, mens andre er tilnærmet hele ved at kun ei lita flis er borte. Flesteparten er derimot fragmenter, dvs. ikke hele som følge av brudd eller skade. Likevel kan vi ut ifra det foreliggende materialet se at pinnenes utforming og størrelse har variert noe. I de fleste tilfellene har hele pinnen tilnærmet den samme bredda, men det forekommer også enkelte pinner som er spisset i den ene eller i begge endene. (Jmf. bildene ovenfor). Den lengste hele pinnen er i overkant av 58 cm lang, mens den korteste hele pinnen har ei lengde på om lag 5 cm. Pinnenes bredde varierer mellom 0,7 cm og 4,8 cm. Tykkelsen på de fleste av dem ligger mellom 0,3 cm og 1,0 cm.

Da det i materialet er mange pinnfragmenter, vanskeliggjør dette antallbestemmelsen noe. To eller flere fragmenter kan opprinnelig ha utgjort en og samme pinne. Dette er i mange tilfeller svært problematisk å avgjøre, og hvert pinnefragment blir derfor regnet som en særskilt pinne. Dette kan således ha ført til at antallet pinner det blir regnet med i denne undersøkelsen, kan være noe høyere enn det antallet pinner som opphavelig har kommet under kirkegolvene i Uvdal og Bø.

I den videre beskrivelsen og analysen av selve pinnematerialet vil topologisk fordeling og funnkontekst, datering, antall hakk og naturvitenskapelige undersøkelser bli behandla.

Topologisk fordeling og funnkontekst

Pinnenes topologiske fordeling innebærer en oversikt over fordelinga av pinnenes lokaliseringsssted i kirkerommet. Med funnkontekst menes hvilke gjenstander eller konstruksjoner pinnene ble funnet i relasjon til og hvilket funnlag de forekom i. Først vil den topologiske fordelinga og funnkonteksten bli gjennomgått for Uvdals-pinnene, deretter for Bø-pinnene.

Uvdal stavkirke

I funnmaterialet fra Uvdal stavkirke kan 16 nummer ut ifra definisjonen ovenfor, klassifiseres som pinne med innskårne hakk.

Tabell 1. Pinner med innskårne hakk funnet ved arkeologiske undersøkelser av Uvdal stavkirke

Uvdal stavkirke	Funnsted			Funnlag/ funnrelasjon	Treslag	Antall hakk ^a	Tilstand
	Kor	Skip	Andre steder				
U1 (C.nr. 34866/1017)	x					4	Fragment
U2 (" " " " ")	x				Furu	5	Fragment
U3 (" " " " ")	x				Furu	3+(1)	Tilnærmet hel
U4 (" " " " ")	x				Furu	2+(2)	Fragment
U5 (" " " " ")	x				Furu	2+(2)	Fragment
U6 (C.nr. 34866/1020)	x				Furu	2	Fragment
U7 (" " " " ")	x				Furu	1	Hel
U8 (C.nr. 34866/1036)	x				Furu	1	Hel
U9 (" " " " ")	x				Furu	1	Fragment
U10 (" " " " ")		Skip V		Overflatefyll	Furu	1	Hel
U11 (" " " " ")		Skip omg. NV		Overflatefyll		1	Fragment
U12 (" " " " ")		Midtskip SØ		Overflatefyll		1	Hel
U13 (" " " " ")		Midtskip SØ		Overflatefyll	Furu	2	Hel
U14 (" " " " ")		Midtskip NV		Overflatefyll		2	Fragment
U15 (" " " " ")		Midtskip Ø		Gravfyll	Furu	2	Fragment
U16 (" " " " ")			Våpenhus	Overflatefyll	Furu	2	Hel

^a Tall i parentes angir antall spor etter hakk.

Kilde: UKM OG: Uvdal stavkirke og UKM Magasinet: Pinner med innskårne hakk fra Uvdal stavkirke.

Bestemmelsen av treslag er utført av professor Bohumil Kucera, Norges Landbrukshøgskole, 1/6–88.

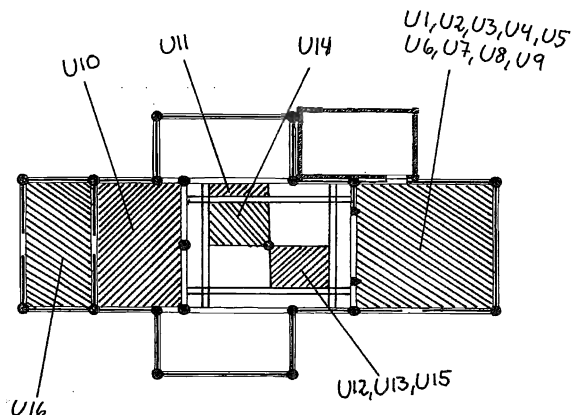

Fig. 1. Planskisse over Uvdal stavkirke der lokaliseringsstedene for pinner med innskårne hakk er skravert.

Av tabell 1 framgår det at ni av pinnene ble lokalisert i koret, seks i skipet og en i våpenhuset. Det vil med andre ord si at litt i overkant av halvparten av pinnene forekom i kirkens kordel.

Fem av pinnene i skipet og den ene i våpenhuset ble funnet i overflatefyll under kirkegolvet.

Den sjette pinnen i skipet, pinne U15, ble derimot funnet i relasjon til ei av gravene øst i midtskipet. Her lå den ved søndre grunnstokk under en hodeskalle i et lag av gravfyll.¹¹ For ingen av pinnene som ble lokalisert i koret, er funnlaget oppgitt.

Tabell 2. Pinner med innskårne hakk funnet ved arkeologiske undersøkelser av Bø gamle kirke

Bø gamle kirke	Funnsted		Funnlag/ funnrelasjon	Treslag	Antall hakk ^a	Tilstand
	Kor	Skip				
B1 (C.nr. 36647/135)		x	5	Mest sannsynlig furu	9+(1)	Tilnærmet hel
B2 (" " " " ")	x		31		4	Hel
B3 (" " " " ")		x	5		4+(1)	2 fragm. som har hørt sammen
B4 (" " " " ")		x	1		2+(1)	Fragment
B5 (" " " " ")	x		17		1+(1)	Fragment
B6 (" " " " ")		x	5	Furu	3+(1)	Fragment
B7 (" " " " ")		x	5		1	Fragment
B8 (" " " " ")		x	5	Furu	1+(1)	Fragment
B9 (" " " " ")		x	5	Furu	1+(1)	Fragment
B10 (" " " " ")	x		7	Mest sannsynlig furu	2	Tilnærmet hel
B11 (" " " " ")	x		7	Mest sannsynlig furu	9+(2)	Tilnærmet hel
B12 (" " " " ")		x	5		1	Hel
B13 (" " " " ")	x		31	Mest sannsynlig furu	13	Hel
B14 (" " " " ")	x ^b		12	Furu	3	Fragment
B15 (" " " " ")	x		4	Furu	8+(1)	Fragment
B16 (" " " " ")	x		4	Furu	3	Fragment
B17 (" " " " ")	x		4	Furu	2+(2)	Fragment
B18 (" " " " ")	x		4	Nåletre, lignet furu	2	Fragment
B19 (" " " " ")	x				1	Fragment
B20 (" " " " ")	x		4	Furu	3+(1)	Fragment

^a Tall i parentes angir antall spor etter hakk.

^b Pinnen ble lokalisert i kirkens koråpning, som her regnes som en del av koret.

Kilde: UKM OG: Bø gamle kirke og UKM Magasinet: Pinner med innskårne hakk fra Bø gamle kirke.

Bestemmelsen av treslag er utført av professor Bohumil Kucera, Norges Landbrukshøgskole, 1/6–88.

Bø gamle kirke

Med utgangspunkt i definisjonen ovenfor kan 20 pinner fra Bø gamle kirke klassifiseres som pinne med innskårne hakk.

Tabell 2 viser at 12 av de 20 Bø-pinnene ble lokalisert i koret. De øvrige åtte ble alle funnet i kirkens skip. Med andre ord ble, på samme måte som i Uvdal stavkirke, noe i overkant av halvparten av pinnene funnet i koret.

Da dokumentasjonsrutinene ved undersøkelsen av Bø gamle kirke var videreutviklet i forhold til undersøkelsen av Uvdal stavkirke, gir dette oss anledning til å få et noe mer nøyaktig bilde av pinnenes lokalisering og fordeling under kirkegolvet.

Av planskissa (se fig. 2) framgår det at 11 av de 12 pinnene i koret ble lokalisert i nærheten av alteret. Åtte av dem ble avdekket på framsida av det, hvorav seks ble funnet innenfor et område på 1 m². Av de tre øvrige pinnene ble en avdekket på nordsida av alteret, en på sørsida og en på baksida. Fem av pinnene i skipet ble funnet

rett under prekestolen innenfor et felt på 2 m². Alle de tre resterende pinnene i kirkens skip foruten pinne B14 forekom i områder med graver.¹²

Samtlige åtte pinner i skipet og fem stykker i koret ble funnet i overflatelag, dvs. lag 1, lag 4 og lag 5.¹³ Bortsett fra pinne B 19 der det ikke foreligger opplysninger om funnlag, ble de øvrige pinnene som ble lokalisert i koret, gravd fram i underliggende lag.

En mer inngående behandling av pinnenes funnlag følger nedenfor i forbindelse med dateringsvurderinger av dem.

Datering

Et aktuelt og interessant spørsmål m.h.t. pinnene er mulighetene for å finne ut når de kom under kirkegolvene. Dendrokronologisk datering er vanskelig siden pinnene overveiens omfatter forholdsvis få årringer. Videre vil en datering ved hjelp av ¹⁴C-metoden trolig være lite anvendbar da pinnene sannsynligvis bare er noen få århundrer gamle slik at usikkerheten i

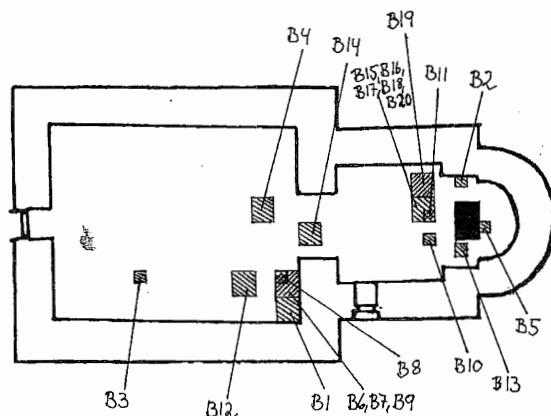

Fig. 2. Planskisse over Bø gamle kirke der lokaliseringsstedene for pinner med innskårne hakk er skravert.

resultatene vil bli relativt stor. Ulempen med disse to naturvitenskapelige dateringsmetodene dersom de hadde blitt benyttet, er at de ikke uten videre hadde datert den menneskelige handlinga å stikke pinnene under kirkegolv. Metodene ville datert trevirket i pinnene, ikke den kulturelle handlinga, og disse er ikke nødvendigvis sammenfallende i tid.

Den muligheten vi derfor skal søke å benytte, er datering ut ifra lagforholdene i kirkegrunnen, dvs. de stratigrafiske forholdene. Gjennom århundrene har det som følge av menneskelig aktivitet på stedet, blitt avsatt eller påfylt lag av jord, grus, støv, bøss osv. Lagenes sammensetning og innhold varierer slik at de i teorien skal kunne skjernes fra hverandre. Dersom grunnen har ligget uforstyrret, vil de øverste lagene være yngst og de underste eldst. Foruten at man ved hjelp av denne dateringsmetoden kan etablere en relativ kronologi mellom funnene, kan man også stundom få et visst dateringsholdepunkt for funnene ved at dannelsesstidspunktet for laget funnene forekom i, er kjent eller kan finnes ut. Denne dateringsmetoden gir oss således mulighet for å kunne trekke visse slutninger om tidspunktet pinnene med hakk ble tilført kirkegrunnen. Med andre ord er dette en dateringsmetode som i større grad retter seg mot den menneskelige aktiviteten.

Men i praksis er dette likevel ikke alltid like enkelt ved kirkeutgravningene. Det er to grunner til dette. For det første er grunnen under kirkegolv ofte omrotet og forstyrret som følge av begravelser og bygningsarbeider slik at det ikke framstår noen klar og entydig stratigrafi, og for det andre var dokumentasjonsrutinene ikke fullt utviklet før ved de seineste kirkeutgravningene.

For Uvdal stavkirkes vedkommende er opplysningene om funnlag i de fleste tilfellene ikke tilstrekkelige for dateringsvurderinger av pinnene. Når det gjelder pinnene som ble lokalisert i koret, er det verken oppgitt funnlag eller noen funnrelasjon. For pinnene funnet i kirkens skip er det opplyst at de forekom i overflatefyll eller gravfyll under kirkegolv. Overflatefyllet bestod for det meste av bøss og annet som over tid hadde sildret ned gjennom golvsprekke. Men opplysningene gir lite av holdepunkter for en datering.

Den eneste pinnen det kan la seg gjøre å gi en viss datering er pinne U15, og da en datering mer på grunnlag av kirkens bygningshistorie enn stratigrafi. Pinnen ble funnet i overflatefyll i våpenhuset. Stavkirkens våpenhus ble reist i 1723, og det ser ikke ut til at stavkirken tidligere har hatt våpenhus.¹⁵ Da det ved de arkeologiske undersøkelser ble funnet svært få middelaldermynter under golv i våpenhuset, tyder dette på at grunnen der har vært relativt lite omrotet og

sammenblandet med masser fra kirkens øvrige deler.¹⁶ Grunnstokken mellom skipet og våpenhuset vil dessuten i en viss utstrekning ha begrenset dette. Dermed skulle året 1723 kunne være ei bakre grense for når pinne U15 ble stukket under golv.

Når det gjelder undersøkelsen av Bø gamle kirke, var dokumentasjonsrutinene godt utviklet, noe som i større grad gir mulighet for datering ut ifra de stratigrafiske forholdene. En av pinnene, pinne B5, ble funnet rett på baksida av det stående alteret som ble reist i 1659.¹⁷ Her ble den avdekket i et lag betegnet som lag 17. Laget lå over og mellom steinene i fundamentet for det middelalderse alteret, og bestod av fin sand med mørtelbiter i. Trolig er det påført som stabilisering for dette alteret, dvs. før alteret ble bygd.¹⁸ Således skulle laget kunne stamme fra byggingen av kirkens kor, som svært sannsynlig foregikk på slutten av 1100-tallet.¹⁹ Det er derfor mulig at pinne B5 kan ha blitt stukket ned i kirkegrunnen i middelalderen.

To andre pinner, pinnene B2 og B13, ble også lokalisert i nærheten av det stående alteret, henholdsvis på nordsida og sørsida av det. Begge pinnene forekom i lag 31, som lå under middelalderse golvplanker.²⁰ Laget inneholdt bl.a. hoggfliis, litt kvist og sand/jord,²¹ og må i stor utstrekning være påført og avsatt i middelalderen.²² Pinnene B2 og B13 kan følgelig ha kommet under kirkegolv i middelalderen. Men under ombyggingen i koret om lag 1660 ble de middelalderse golvplankene tatt opp slik at laget har ligget eksponert. Laget må da ha blitt noe omrotet, bl.a. gjennom klargjøring av plass til fundamentet for det stående alteret. Gjenstander kan da ha blitt rotet inn i laget.²³ Det er derfor ikke utenkelig at B2 og B13 har blitt tilført kirkegrunnen ved denne anledningen.

Også pinnene B10 og B11 ble avdekket i nærheten av alteret, nærmere bestemt på framsida av det. Her lå de i et lag bestående av grå sand og nevestor stein. Laget er betegnet som lag 7, og ble trolig dannet ved rivinga av det middelalderse alteret rundt 1660.²⁴ Dette innebærer altså at 1660 skulle være ei bakre grense for tidspunktet disse to pinnene kom under kirkegolv.

Den ene pinnen som ble lokalisert i kirkens koråpning, pinne B14, ble gravd fram i lag 12, som var gjenfyllingsmasse i et etterreformatorisk gravkammer. Denne massen kan, ifølge innberetningen fra undersøkelsen, være tatt fra grunnen i skipet, og fylt i en gang mellom 1715 og 1785.²⁵ Dersom pinnen ble funnet in situ, altså nøyaktig på det stedet den opprinnelig ble tilført kirkegrunnen, vil det si at den ble stukket ned under kirkegolv en gang i tidsrommet 1715–1985. Men da gjenfyllingsmassen muligens er hentet fra skipets grunn, kan pinnen ha fulgt med derfra, og derfor ikke ha ligget in situ da den ble funnet og således gi dårlige stratigrafiske holdepunkter for en datering. Usikkerheten hvorvidt pinnen lå in situ eller har blitt forflyttet til gravkammeret sammen med gjenfyllingsmassen gjør at det er svært vanskelig å komme fram til et dateringsresultat for den.

Under midtgangen i skipet ble det avdekket en nedgravning med likkister. I jordmassene i denne midtgangnedgravningen ble pinne B4 funnet. Jordmassene har fått betegnelsen lag 1, og lå omkring kistene. I den østlige delen av nedgravningen i skipet der pinnen lå, var laget delvis dannet ved avsetning etter at kistene var satt ned og delvis ved nedrasing fra kantene.²⁶ Gravene i dette området stammer alle trolig fra 1700-tallet.²⁷ På grunnlag av dette må plasseringa av pinne B4 under kirkegolv ha foregått en gang på 1700-tallet eller seinere.

Fem av pinnene i koret, pinne B15, B16, B17, B18 og B20 ble funnet i lag 4 og sju av pinnene i skipet, pinne B1, B3, B6, B7, B8, B9 og B12 ble funnet i lag 5. Begge disse lagene var overflatelag bestående av flis, råttent treverk, sand og støv som var avsatt ned gjennom golvsprekke. Under lag 4 i koret lå i området der de fem pinnene ble funnet lag 7 eller lag 12, slik at lag 4 må være yngre enn dem.²⁹ Lag 7 stammer, som vi husker, trolig fra ca. 1660, mens lag 12 trolig ble dannet en gang på 1700-tallet. Dette skulle derfor innebære at 1660 danner ei absolutt bakre grense for tidspunktet alle de fem pinnene i korgegrunnen ble stukket ned under kirkegolv. Også når det gjelder lag 5 i skipet, tyder det på at det ble dannet etter reformasjonen. Grunnen i skipet kan se ut til å ha blitt senket,

trolig i løpet av 1700-årene, noe som har medført fjerning av avsatte lag fra middelalderen.³⁰ Der- som dette er riktig, må overflatelaget, dvs. lag 5, være avsatt og dannet i etterkant av dette. Resonnementet tilsier videre at alle de sju pinnene har kommet ned i kirkegrunnen etter fjerninga av masser og tidligere lag, altså etter et eller annet tidspunkt på 1700-tallet.

De ovenstående dateringene på grunnlag av de stratigrafiske forholdene er i en viss utstrekning forbundet med noe usikkerhet og begrenset nøyaktighet. Likevel skulle resultatene gi uttrykk for en klar tendens. Tre av pinnene, pinne B2, B5 og B13, kan alle stamme fra middelalderen. Men de øvrige pinnene som ga holdepunkter for datering, totalt 16 stykker, kan imidlertid henføres til etterreformatorisk tid med andre halvdel av 1600-tallet eller 1700-tallet som bakre grense. Dateringsresultatet av pinnene med hakk fra Uvdal og Bø samsvarer godt med dateringa av pinnematerialet fra Eidskog kirke. Pinnene kunne der relateres til laftekirken som ble bygd i 1665,³¹ og de må derfor ha kommet ned i kirkegrunnen etter dette årstallet.

Antall hakk

Tabellene ovenfor viser at antall innskårne hakk i pinnene varierer. Blant de hele eller tilnærmet hele pinnene i Uvdalsmaterialet har de aller fleste ett eller to hakk. Unntaket er pinne U3 som har tre hakk med spor etter et fjerde. Antall hakk varierer derimot litt mer for pinnefragmentene. Rett nok har også flere av dem ett eller to hakk, hvorav to stykker har to hele hakk med merker etter enda to til, men det forekommer dessuten fragmenter med fire eller fem hakk.

Generelt har pinnene fra Bø gamle kirke større variasjon m.h.t. antall hakk enn det som er tilfelle for Uvdals-pinnene. Det laveste antall hakk blant de hele eller tilnærmet hele Bø-pinnene er ett, mens det høyeste er hele 13. Mellom disse to ytterpunktene fins det en pinne med to hakk, en med fire hakk og to med ni hakk som i tillegg har spor etter ytterligere ett eller to hakk. Når det gjelder pinnefragmentene fra Bø, har alle, bortsett fra ett, 1–4 innskårne hakk. På noen av dem vises dessuten merker etter ett eller to hakk i til-

legg. Det gjenstående fragmentet, pinne B15, har åtte hakk foruten spor etter et niende.

Naturvitenskapelige undersøkelser

Et utvalg på 11 pinner med hakk fra Uvdal stavkirke ble plukket ut for å artsbestemme treslaget i dem. Resultatet av undersøkelsen var at de alle er av furu. Likeledes ble 13 av Bø-pinnene tatt ut for artsbestemmelse. I åtte av tilfellene ble det med sikkerhet fastslått at treslaget i pinnen er furu, i fire tilfeller var resultatet «mest sannsynlig furu» og i et tilfelle «nåletré, lignet furu».³² Selv om ikke treslaget i alle pinnene er undersøkt, ser det altså ut til at pinnene for det meste er laget av furu.

Et svært interessant funn ble gjort på pinne U16. På pinnens ene breiside ble det ved hjelp av benzidin påvist to blodflekker.³³ Begge blodflekkene forekommer i litt avstand fra pinnens to innskårne hakk.

Hva har pinnene blitt brukt til?

Det første av våre to hovedspørsmål gjelder formålet eller funksjonen til pinnene med innskårne hakk, eller med andre ord hva pinnene har blitt brukt til. Svaret på dette spørsmålet er svært trolig å finne innen den folkemedisinske praksis. Innen den magiske folkemedisinen har skjæring av hakk i en trepinne vært foreskrevet i forbindelse med helbredelse av vred, dvs. forstuvning eller forvridning. I en tradisjonsnedtegnelse fra Tjølling i Vestfold heter det:

Naar der skulde læses for «vre», maatte der altid være to personer tilstede, en som kunde formelen og en som ikke kunde den. Den sidste, som foretok besværgelsen hadde en træpinde og en kniv. Han dreiet kniven 3 gange rundt det syke lem, mot solen, med eggen vendt ind mot det vredne led. For hver gang kniven kom rundt, spurgte han den indviede (kyndige): «Hvorfor gjør jeg det?» Den kyndige mand svarte da sagte, forat den anden ikke skulde høre det: «Forat vrenge og vre(d) skal skal [sic.] itor (: utor, av) hver le(d).» Derpaa satte den første et hak i pinden for hver gang.³⁴

I en anmerkning til nedtegnelsen opplyser innsamleren at informanten ikke husket hva som

ble gjort med pinnen etterpå, men at den trolig ble gravd ned uten at den syke så det.³⁵

Til tross for at tradisjonsnedtegnelsen ikke gir holdepunkter for at vredpinnen skulle plasseres under kirkegolv, kan en slik praksis likevel ikke utelukkes. Dette innebærer at pinnene med hakk under kirkegolvene i Uvdal stavkirke og Bø gamle kirke kan være lagt ned i terapeutisk hensikt mot vred. Men selv om en slik mulighet er til stede, er det likevel argumenter som svekker en slik slutning. Det sterkeste av dem går på antall hakk i pinnene. Ifølge tradisjonsoppskrifta skulle det skjæres tre hakk i pinner som ble benyttet i boteråd mot vred. Blant kirkefunnpinnene er det få pinner som har tre hakk. Faktisk er det ingen av de hele eller tilnærmet hele pinnene som har tre hakk når antall spor etter hakk også tas i betraktning. Noen få av fragmentene har tre hakk innskåret, men hvor mange de opprinnelig har hatt er umulig å avgjøre. En kan på ingen måte utelukke at de pinnefragmentene som har ett, to eller tre hakk opphavelig har vært en pinne med totalt tre hakk, men flere av fragmentene har også flere enn tre inkludert spor etter hakk.

Et annet argument, som ikke er like sterkt, gjelder blodflekker på pinnene. Dette ble, som nevnt ovenfor, påvist på en av Uvdals-pinnene. Den refererte boteråda mot vred foreskriver ingen overføring av blod på pinnen. Vi må derfor kunne konkludere med at flertallet av pinnene med innskårne hakk fra de kirkearkeologiske undersøkelsene neppe har vært benyttet i forbindelse med helbredelse av vred.

Dermed er spørsmålet hvorvidt pinner med innskårne hakk kan ha hatt en annen anvendelse i tradisjonen. Fra den magiske folkemedisinen foreligger flere belegg som forteller at det ble skåret hakk i en trepinne som et ledd i å kvitte seg med vorter. Det heter f. eks. fra Våler og Åsnes i Solør at «Somme skar au hakk i pinnar, eit for kvar vorte, og grov ned».³⁶ Tilsvarende tradisjon er også belagt i Nordfjord: «Dei skar so mange skøre i ein kjepp som dei hadde vorte på håndå, og so grov dei ned kjeppen. Då skulle dei sleppe vortene.»³⁷

Fra Fyresdal i Telemark, dvs. det samme fylket som Bø gamle kirke ligger i, er følgende tradisjon nedtegnet:

Et andet middel var at man klinte litt smør paa vorterne og talte hvor mange der var. Paa en pinde skar man saa likesaa mange indsnit som der var vorter, hvorpaa denne pinde lagdes under en jordfast sten. Vorterne skulde da hurtig forsvinde.³⁸

Også fra de sørlige deler av Telemark fylke er dette kjent. I opptegnelser fra Brevik fortelles at pinnen med de innskårne hakka skulle graves ned av en annen person enn den som skar hakka, og at når pinnen hadde råtnet, var også vortene borte. Det opplyses dessuten i opptegnelsen at denne boteråda var alminnelig.³⁹

Tre tradisjonsnedtegnelser er særlig interessante m.h.t. å avklare pinnenes funksjon. Fra Naustdal i Sunnfjord heter det: «Eller dei skar skore i ein kjepp og hadde so mange skorer som vorter. I skorene hadde dei blod frå vortene.»⁴⁰ Også fra Karmøy er det fortalt at en skulle ha blod på pinnen: «Tak so blod frå hendene dine og stryk over merki på staven.»⁴¹ Dette er dessuten belagt i Gloppen: «Ein skulde skjera i ei vorte so bloe rann aa so drøypa av dette paa kvar skaare.»⁴²

Fra beskrivelsen og gjennomgangen av pinnematerialet fra Uvdal stavkirke, husker vi det ble påvist to blodflekker på pinne U16. Pinnen har to innskårne hakk, slik at antall hakk og antall blodflekker er identisk. Med andre ord kan det i dette tilfellet være en person som har villet kvitte seg med to vorter, og at de to blodflekkene stammer fra hver av vortene. Til tross for at blodflekkene er påvist på den ene av pinnens brede sideflater, og ikke i hakkene slik den refererte tradisjonen oppgir, skulle likevel dette tilnærmedesvis sammenfallet mellom tradisjonsbelegg og gjenstad styrke oppfatningen av at pinnene med hakk funnet under kirkegolvene er benyttet i terapeutisk hensikt mot vorter.

Totalt har det lyktes å frambringe i overkant av 20 tradisjonsbelegg for å skjære hakk i pinner mot vorter. Om lag ¾ av dem stammer fra Vestlandet, mens de øvrige kommer fra Sørlandet og Østlandet, hvorav to stykker er fra Telemark der en av våre undersøkelseskirker står. Boteråda er også kjent i dansk tradisjon.⁴³

På bakgrunn av ovenstående drøfting må vi kunne slutte at pinnene med innskårne hakk funnet under kirkegolvene i Uvdal stavkirke og Bø

gamle kirke svært trolig er «vortepinner». Ifølge tradisjonsoppskriftene kunne pinnene være både med og uten blodflekker, noe som altså gjenspeiles i det arkeologisk frambrakte pinne-materialet fra kirkeundersøkelsene. Videre synes det også å støtte opp under en slik slutning at det varierende antall hakk som forekommer i pinnene, er forenelig med tradisjonen ved at antallet vorter en person har ønsket å fjerne, må ha variert. En kunne kanskje innvende mot denne slutningen at ingen av tradisjonsnedtegnelsene foreskriver at pinnen skulle formes eller spikkes flat slik pinnene med innskårne hakk i kirkefunnmaterialet er. Men på den annen side gir heller ikke tradisjonsoppskriftene opplysninger om at pinnen eller kjeppen skulle være ubearbeidet og at den ikke skulle kunne tilspikkes eller formes. Ei slik innvendig skulle derfor ikke ha noen større betydning for slutningsresultatet. Når kirkefunnpinnene med innskårne hakk er flatformete, har dette svært trolig sammenheng med, slik det er hevdet ovenfor, at det skulle la seg gjøre å stikke dem ned gjennom sprekken i kirkegolvet.

Hvorfor har pinnene kommet under kirkegolvet?

Selv om vi i det foregående mener å ha fastslått pinnenes funksjon, gjenstår det likevel et vesentlig problem: Hvorfor har disse «vortepinnene» kommet under kirkegolvet? Dette er det andre hovedspørsmålet vi reiste innledningsvis. Ingen av de tradisjonsnedtegnelsene som er funnet, foreskriver at pinnene med hakk skulle plasseres under golvet i kirker eller i kirkegrunnen.

I henhold til noen av de refererte tradisjonsbeleggene ovenfor ble pinnene gravd ned. Dette har ikke vært uvanlig. Stundom heter det også i opptegnelsene at når pinnen var råtnet, var også vortene borte.⁴⁴ Ofte er det ikke spesifisert i tradisjonen hvor pinnen skulle graves ned, men det kan hete at den skulle graves «ned i ein krossveg».⁴⁵ I Fyresdal i Telemark skulle pinnen, som vi så ovenfor, legges under en jordfast stein.⁴⁶ Tilsvarende er også kjent fra Sogn der en kunne plassere pinnen under en stein etter å ha passert en korsvei.⁴⁷

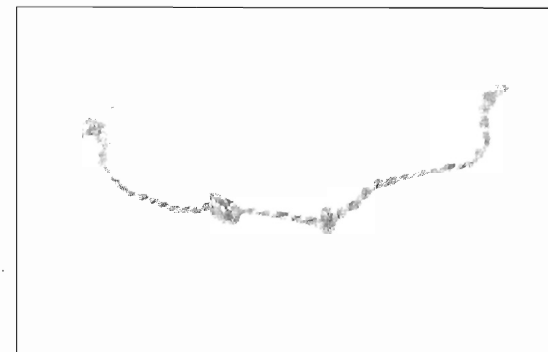
Men tradisjonsnedtegnelsene forteller også om andre måter å kvitte seg med pinnen på enn å grave den ned eller å legge den under en stein. Enkelte ganger heter det at pinnen kun skulle stikkes i jorda. Fra Ryfylke er det fortalt at en skulle «stikka kjæppen neri joraa mitt i ein almannevæg; daa gaar vortedn av».⁴⁸ Ifølge Røldalstradisjonen skulle en «sette pinnen kav i markjen og late den staa».⁴⁹ En annen variant av dette var å stikke kjeppen ned i jorda på et så avsidesliggende sted at en aldri kom til å gå dit mer.⁵⁰

Utover dette kan det hete at pinnen eller kjeppen skulle legges på en allfarvei⁵¹ eller bare kastes uten noen nærmere spesifisering.⁵² I disse siste tilfellene er det i tradisjonsoppskriftene presisert at den personen som finner pinnen og tar i den, får vortene overført på seg. «Dersom ein annan er so uheldig å finna staven – og tek i han med hendene, so får han so mange vortor på hendene sine som det er merke på kjeppen».⁵³ Både på Møre og i Sogn forekommer det dessuten tradisjon for at «vortepinnene» skulle kastes i elva.⁵⁴

I arbeidet med å avklare spørsmålet om hvorfor pinnene med innskårne hakk er blitt plassert under kirkegolvet, vil trolig følgende tradisjonsbelegg fra Brevik i Telemark være nyttig for å kunne lede oss på rett vei:

Man binder saa mange knuter paa en traad, eller skjærer saa mange hak i en træpinde, som man har vorter, og lar saa en anden grave pinden eller traaden ned. Naar pinden eller traaden er raatnet bort, er ogsaa vorterne borte.⁵⁵

Ut ifra denne nedtegningen framgår det at pinner med hakk og tråder med knuter var sidestilte som magiske midler i boteråd mot vorter. Å knytte knuter på en tråd som middel mot vorter, har vært et svært utbredt legeråd. Dette er også kjent fra Uvdal i Numedal, dvs. bygda der Uvdal stavkirke står. «Har ein vortur, skal ein knyta so mange knutar paa ein grov ulltraad, som ein har vortur til. So skal ein grava traaden ned paa eit stelle, som ein aldri kjem meir. Daa gjeng vortune burt.»⁵⁶ På samme måte som pinner med hakk kunne altså tråder med knuter graves ned, noe som har vært svært vanlig. Også for tråder

Tråd med knuter funnet under kirkegolvet i Uvdal stavkirke. (Foto: Eirik Irgens Johnsen, UKM Oldsaksamlingen.)

med knuter kan det være spesifisert at de skulle graves ned i en korsvei.⁵⁷ Et annet felles plasseringssted var under en stein.⁵⁸

Dessuten, og det er svært interessant i denne sammenheng, er at tråder med knuter i likhet med pinner med hakk er funnet under kirkegolvet. Ved kirkearkeologiske undersøkelser er de funnet i relativt store mengder.⁵⁹

Men heller ikke når det gjelder tråder med knuter, finnes det tradisjonsbelegg som eksplisitt foreskriver plassering under kirkegolvet. Derimot forekommer det nedtegnelser som forteller at de skulle plasseres på kirkeområdet. Ifølge tradisjon fra Østfold skulle en «knytte likeså mange knuter på en ulltråd som man har vorter og så grave ulltråden ned under en sten eller på kirkegården».⁶⁰ Dette var allment.⁶¹ Videre heter det i en svartebokoppskrift fra Rygge i Østfold: «Vorter afskaffes ved at knytte en Knude for hver og lægge i en Grav, i Træ eller i Vand eller i en +Vei.»⁶² Begge disse oppskriftene oppgir at tråden kunne legges eller graves ned i tilknytning til døde, enten direkte i ei grav eller på kirkegården som et kollektivt gravområde.

Denne koplinga mellom fjerning av vorter og døde personer kommer enda tydeligere fram i andre typer boteråd. Et eksempel på dette er at en kunne bli kvitt vortene ved å berøre dem med hånden til et lik eller ved å legge fingeren til et lik på dem.⁶³ Videre har det vært et utbredt råd å stryke vortene tre ganger fram og tilbake på et lik.⁶⁴ I enkelte av tradisjonsoppskriftene heter det dessuten at en skulle be den døde ta vortene

med seg. «Gigt, Tanneværk, Gevæxter og Vorter sendtes med døde. [...] Vorterne skulde gnides over paa den dødes Hænder og siges: 'N.N. ta med dig Vortene.'»⁶⁵ Lignende har også vært praktisert i Bø i Telemark, dvs. den ene av bygdene som vårt undersøkte pinnemateriale stammer fra. For å bli kvitt vorter strauk bøheringene handa over den avdøde, sa navnet hans og «bad han vilde taka det med seg i grava».⁶⁶ En annen variant i tradisjonen var å si «Far med!» i det vortene ble strøket på et lik.⁶⁷ Det blir fortalt om en 12–13 år gammel gutt som ville kvitte seg med vortene på denne måten. «Han stod en stund ganske blek ved siden av liket; saa strøk han pludselig haanden over den dødes pande og sa: Ta dem med! – Saa sprang han fort ut av døra. Det var like før kisten skulde spikres. Om en stund var ogsaa vortene borte.»⁶⁸

Andre boteråd var å stryke en fleskesvor først på liket, deretter på vortene for så å legge den i likkista sammen med den døde,⁶⁹ eller å stikke i vorta med ei nål og sette denne i liket.⁷⁰

Alle de refererte legerådene ovenfor som eksplisitt er knyttet til lik, grav eller kirkegård, innebærer ei magisk overføring av vortene til døde, enten gjennom direkte fysisk kontakt med en avdød eller gjennom bruk av magiske midler som ble tilført en død person eller døde som kollektiv. Tankegangen ved denne magiske overføringa var at nylig avdøde skulle ta med seg vortene i grava eller at allerede gravlagte døde skulle få vortene til seg i grava, og gjennom dette skulle den vorteplagede personen bli kvitt dem.

Gjennom analogislutning skulle vi nå kunne være i stand til å svare på hvorfor pinnene med innskårne hakk har kommet under kirkegolvet. Både i Uvdal stavkirke og Bø gamle kirke er grunnen under kirkegolvene benyttet til gravlegging. Begge steder ble det funnet flere graver under golvet.⁷¹ Det er derfor svært trolig at pinnene med innskårne hakk, med eller uten blodflekker, har blitt stukket ned gjennom kirkegolvssprekkene som ei magisk overføring av vorter til de døde av personer som ønsket å få dem fjernet.

Denne slutningen synes også å bli understøttet av et visst sammenfall mellom dateringsresultatet av pinnene og gravleggingspraksis. På 1600- og 1700-tallet fikk skikken med å gravlegge døde under kirkegolvet økt omfang, og den ble relativt utbredt.⁷² Gravlegging av døde i kirkegrunnen var på ingen måte en nyetablert skikk da. Også i middelalderen ble flere døde stedt til hvile under kirkegolvet.⁷³ Men skikken fikk et oppsving i dette tidsrommet inntil den ble forbudt ved lov i 1805.⁷⁴ Dette gjenspeiles også i gravmaterialet fra undersøkelsene av grunnen i Bø gamle kirke. I underkant av halvparten av de vel 60 gravene tilhørende den stående kirken kan henføres til 1600- og 1700-årene.⁷⁵ Til en viss grad gir dette et sammenfall med dateringsresultatet for 15 av Bø-pinnene hvor andre halvdel av 1600-tallet eller 1700-tallet danner bakre grense for tidspunktet de har blitt stukket ned under kirkegolvet. Trolig er det her ikke bare et visst sammenfall, men også en viss sammenheng. Oppsvinget i praksisen med å gravlegge døde under kirkegolvet har svært sannsynlig ikke bare styrket oppfatningen av kirkegrunnen som gravområde og dødes tilholdssted, men den har også gjennom dette styrket muligheten for og oppfatningen av kirkegrunnen som et overføringssted for vorter.

Utover dette skal dessuten pinnenes topologiske fordeling i Bø gamle kirke kommenteres. Fordelinga viser tendenser til opphopning av pinner i nærheten av alteret og under prekestolen.⁷⁶ Selv om materialet er lite og opphopningene kun kan karakteriseres som tendenser, skal vi likevel tillate oss å komme med visse betraktninger omkring årsaken til at det ble funnet flere

pinner innenfor disse to relativt små og avgrensede områdene av kirkegrunnen. En årsak til dette kan selsvagt være at det på disse stedene har vært store sprekker eller hull i golvet som har gitt gode muligheter for å stikke pinnene ned i grunnen. Men kanskje kan en annen årsak være vel så rimelig. I tradisjon fra Møre fortelles det at en etter å ha skåret hakk i pinnene skulle «[...] lese 'Fadervåret', og med ein les det skal ein snu seg 3 gonger rundt og då alltid svinge til venstre. Når så dette er gjort skal trepinnane kastas på elva.»⁷⁷ I flere tilfeller er det kjent at Fadervår skulle framsies som et forsterkende element ved magisk utøvelse.⁷⁸ Sju av pinnene med innskårne hakk som ble lokalisert rundt alteret i Bø gamle kirke og samtlige seks som forekom under prekestolen der er, som vi har sett, svært trolig blitt stukket under kirkegolvet etter 1660. Ifølge Kirkeritualet fra 1685, som var gyldig her til lands like til 1880-åra, skulle presten be Fadervår både ved alteret og på prekestolen.⁷⁹ Ved å stikke pinnene med innskårne hakk ned i kirkegrunnen i nærheten av alteret eller under prekestolen skulle man således kunne oppnå en styrking i den magiske overføringa av vortene gjennom prestens framsigelse av Herrens bønn over dem.

Avslutning

De tallrike og forskjelligartede pinnene som er funnet ved kirkearkeologiske undersøkelser, har i utstrakt grad skapt problemer m.h.t. avklaring av funksjon og tilknytning til kirkebygningen. Denne undersøkelsen har søkt å drøfte dette for pinnetyper pinner med innskårne hakk. Gjennom en sammenlignende og sammenstillende beskrivelse og analyse av denne pinnetyper fra Uvdal stavkirke og Bø gamle kirke har det lyktes å frambringe kunnskap om dem som i seg selv er interessant, men som det også har vært trukket klare vekslere på i arbeidet med å bringe klarhet i deres funksjon og årsaken til deres forekomst under kirkegolvene. I begge kirkene ble litt i overkant av halvparten av pinnene lokalisert i koret. P.g.a. det relativt lave antallet pinner er det likevel vanskelig å trekke noen sikre statistiske slutninger om hvorvidt dette er tilfeldig eller

ikke. For om lag halvparten av pinnene med innskårne hakk som ble funnet under golvet i våre to undersøkelseskirker, har det ut ifra stratigrafiske forhold latt seg gjøre å gi en viss datering av tidspunktet de ble stukket ned gjennom kirkegolvssprekkene. De fleste av dem, med noen få unntak, har trolig blitt plassert under kirkegolvet en gang etter andre halvdel av 1600-tallet eller 1700-tallet. Videre har undersøkelsen vist at antall innskårne hakk i pinnene varierer, og at i de fleste tilfellene der treslaget i dem er undersøkt, er det med sikkerhet fastslått til furu. Utover dette ble det også funnet blodspor på en av pinnene.

Sammenholdt med tradisjonsmateriale brakte enkelte av disse resultatene oss over på den magiske folkemedisinen. Innenfor denne har skjæring av hakk i en pinne blitt praktisert for å fjerne vorter, stundom også med å ha blod fra vortene i hakka. Det finnes ikke belegg for at pinnene skulle stikkes ned gjennom sprekke i kirkegolvet, men andre typer boteråd mot vorter innebar, bl.a. ved hjelp av magiske midler, ei overføring av dem til døde. Da grunnen under kirkegolv har blitt benyttet som gravsted, må vi gjennom analogi kunne slutte at pinner med innskårne hakk svært trolig er stukket ned i kirkegrunnen som ei magisk overføring av vorter til døde i terapeutisk hensikt. På bakgrunn av dateringsresultatene ovenfor er det trolig en sammenheng mellom bruk av kirkegrunnen som overføringssted og det økte omfanget av gravlegging av døde under kirkegolvet på 16- og 1700-tallet. Det primære i forbindelse med denne folkemedisinske praksisen har vært kirkegrunnen som gravområde, ikke oppfatninga av den som et magisk-religiøst område slik tilfellet har vært ved nedlegging av mynter som votivgaver under kirkegolvet.⁸⁰

Herleik Baklid

Høgskolelektor

Adr.: Høgskolen i Telemark

Inst. for kultur og humanistiske fag

3800 Bø

E-post: herleik.baklid@hit.no

Noter

- 1 Olav Bø: «Kyrkjefunn og folketro», *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring årbok 1978*, s.196.
- 2 Uvdal stavkirke ble arkeologisk undersøkt i 1978, mens Bø gamle kirke ble undersøkt i 1985.
- 3 Jmf. Anne-Marie Mörch von der Fehr: «Pinner under kirkegolv. Presentasjon av et problem», *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1989/1990*, Oslo 1990, s. 165. Andre kirker på Østlandet der det er funnet pinner med innskårne hakk er Lom stavkirke i Gudbrandsdalen, Høre stavkirke i Valdres og Eidskog kirke i Hedmark.
- 4 Sigrid og Håkon Christie: *Norges kirker, Buskerud bd. 1*, Oslo 1981, s. 404 og Universitetets kulturhistoriske museer, Oldsaksamlingen, Topografisk arkiv (UKM OTA): *Innberetning fra Riksantikvarens bygningsarkeologiske undersøkelser i Bø gamle kirke 1985*, s. 17 og s. 24f.
- 5 S. og H. Christie 1981, s. 404 og opplyst av førsteantikvar Håkon Christie, Riksantikvaren, i samtale 2/6–88 og 11/3–92.
- 6 Opplyst av førsteantikvar Håkon Christie, Riksantikvaren, i samtale 2/6–88.
- 7 Ibid.
- 8 Ibid.
- 9 Universitetets kulturhistoriske museer, Oldsaksamlingens gjenstandskatalog (UKM OG): *Uvdal stavkirke og Bø gamle kirke*.
- 10 Jmf. samtale med førsteantikvar Håkon Christie, Riksantikvaren, 2/6–88.
- 11 UKM OG: *Uvdal stavkirke – C.nr. 34866/2848*.
- 12 Jmf. *Innberetningen plansje 10*.
- 13 Ibid. s.19f.
- 14 Opplyst av førsteantikvar Håkon Christie, Riksantikvaren, i samtale 27/9–92.
- 15 S. og H. Christie 1981, s. 404.
- 16 Jmf. UKM Myntkabinettet: *Myntliste Uvdal stavkirke*.
- 17 Dagfinn Skre: «Den bygningsarkeologiske undersøkelsen», *Telemark Historie nr. 7–1986*, s. 20.
- 18 *Innberetningen* s. 21 og s. 30.
- 19 Skre 1986, s. 17.
- 20 *Innberetningen* s. 21.
- 21 Riksantikvaren – Antikvarisk arkiv: *A 165 Bø gamle kirke, Utgravningen 1985, lagprotokoll s. 2f.*
- 22 *Innberetningen* s. 21.
- 23 Ibid.
- 24 Ibid. s. 22.
- 25 Ibid. s. 39f.
- 26 Ibid. s. 19.

- 27 Ibid. plansje 10 og s. 70ff.
28 Ibid. s. 19f.
29 Ibid. s. 22.
30 Ibid. s. 9f.
31 UKM OTA: Eidskog kirke. *Foreløpig orientering om utgravning under gulvet og bygningsarkeologiske undersøkelser*. Jmf. Anne-Marie Mörch von der Fehr: «Gjenstandsfunn under kirkegulv. En metode for undersøkelse belyst ved materialet fra Eidskog Kirke», *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1982/1983*, Oslo 1984, s. 206.
32 Artsbestemmelsen er utført av professor Bohumil Kucera, Norges Landbrukshøgskole, 1/6–88.
33 Blodflekkene ble påvist av prosektor Halldis Lie, Rettsmedisinsk institutt, Rikshospitalet, 9/6–88.
34 Norsk Folkeminnesamling (NFS) Kr. Bugge 7, s. 166.
35 Ibid.
36 NFS H. Skirbekk 1, s. 95.
37 Louise Storm Borchgrevink: *Frå ei anna tid. Folkeminne frå Nordfjord*, NFL 78, Oslo 1956, s. 102.
38 N. A. Quisling: *Overtroiske kure og folkemedisin i Norge*, Kristiania 1918, s. 14.
39 NFS Kr. Bugge 7, s. 161f.
40 NFS Ola Sandnes 12, s. 59.
41 NFS Solheim 2, s. 43.
42 NFS M. Ryssdal 1, s. 67.
43 Se f. eks. Evald Tang Kristensen: *Gamle Raad for Sygdomme hos Menneske*, Viborg 1922, s. 97 og Just Mathias Thiele: *Danmarks Folkesagn bd. III*, København 1968, s. 99.
44 NFS Svar på spørreliste om folkemedisin utsendt av F.G. Gade og Fr. Grøn i 1911(GG), 150 (Kinn i Sunnfjord og Storelvdal) og M. Ryssdal 1, s. 67.
45 NFS K. Nauthella 1, s. 31.
46 Quisling 1918, s. 14.
47 NFS GG 149 (Ytre Sogn).
48 NFS R. Løland 1, s. 29.
49 NFS Delgobe 11, s. 6.
50 Elias Mjaatveit: *Gamalt fraa Hordaland*, Bjørgvin 1919, s. 37.
51 NFS H. Tveit 4, s. 32.
52 NFS Solheim 2, s. 43 og Ola Sandnes 12, s. 59.
53 NFS Solheim 2, s. 43.
54 NFS M. Bjørndal 5, s. 81, P. Jøsvold 1, s. 2 og GG 149 (Ytre Sogn).
55 NFS Kr. Bugge 7, s. 161f.
56 Tov Flatin: *Gamalt fraa Numedal III*, Risør 1918, s. 17.
57 NFS GG 150 (Matrefjorden) og Joh. Th. Storaker: *Sygdom og Førgjørelse i den norske Folketro*, NFL 28, Oslo 1932, s. 76.
58 Ruth Hult: *Østfoldminne*, NFL 39, Oslo 1937, s. 68 og Storaker 1932, s. 76.
59 UKM OG: Uvdal stavkirke, Bø gamle kirke, Høre stavkirke og Ringebu stavkirke. En likhet av en helt annen karakter som stundom forekommer, er egenskaper ved materialene som er blitt benyttet i boteråd mot vorter. I flere tradisjonsnedtegnelser foreskrives at det skal knyttes knuter på en ulltråd. Ull er et bestandig materiale som råtner forholdsvis seint. (Opplyst av professor Evabeth Astrup, UKM Oldsaksamlingen, i samtale 12/9–88.) På samme måte er furu, som altså flere av pinnene er laget av, et av de treslagene som har størst naturlig motstand og som råtner langsomt. (Opplyst av professor Bohumil Kucera, Norges Landbrukshøgskole, i samtale 1/6–88.)
60 Hult 1937, s. 68.
61 Ibid.
62 A. Chr. Bang: *Norske Hexeformularer og Magiske Opskrifter*, Skrifter udgivne af Videnskabselskabet i Christiania 1901. II. Historisk-filosofisk Klasse, Christiania 1902, s. 329.
63 Storaker 1932, s. 75.
64 Ibid. og Bang 1902, s. 190.
65 NFS Aug. Krogh 4, s. 5.
66 Olav Norbø: «Gamle skikkar og truer. Fraa Bø i Telemark», *Norsk Folkekultur hefte 1–2/1920*, s. 59.
67 NFS Kr. Bugge 7, s. 162.
68 Ibid.
69 Joh. Th. Storaker: *Naturrigerne i den norske Folketro*, NFL 18, Oslo 1928, s. 74.
70 Lars M. Fjellstad: *I gredom. Folkeminne frå Eidskog III*, NFL 98, Oslo 1966, s. 137.
71 S. og H. Christie 1981, s. 421f og Skre 1986, s. 23.
72 Gerd Stamsø Munch: «Begravelser under kirkegolvet», *Ottar nr. 1/88*, s. 30. Jmf. Innberetningen s. 33.
73 Stamsø Munch 1988, s. 30.
74 Jacob Henric Schou: *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve[...]*, XIII Deels, Kiøbenhavn 1804, s. 281f.
75 Skre 1986, s. 23. Jmf. Innberetningen s. 70ff.
76 Antydninger til tilsvarende opphopninger forekom også i Uvdal stavkirke, men da dokumentasjonsrutinene ved denne kirkeundersøkelsen ikke var fullt utviklet lar det seg ikke gjøre å få nøyaktig informasjon om pinnenes lokaliseringssted og deres nærhet til alter og prekestol.

- 77 NFS M. Bjørndal 5, s. 81.
78 Se f.eks. Bang 1902, s. 1, 5 og 13.
79 *Danmarks og Norgis Kirke-Ritual 1685–1985*, u.st. 1985, s. 15 og s. 60f og Arne Bugge Amundsen: «Kirkeritualet», i Steinar Imsen og Harald Winge (red.): *Norsk historisk leksikon*, 2. utg., Oslo 1999, s. 199.
80 Jmf. Herleik Baklid: «...nær folkje kallar på Gud.» *Myntfunn under kirkegolv i sosialhistorisk perspektiv*. Hovedoppgave i historie, UiO 1993.

Kilder og litteratur

Arkivmateriale

1. Universitetets kulturhistoriske museer (UKM):

Oldsaksamlingen:

Gjenstandskatalogen (OG)

Bø gamle kirke

Høre stavkirke

Ringebu stavkirke

Uvdal stavkirke

Topografisk arkiv (OTA)

Innberetning fra Riksantikvarens bygningsarkeologiske undersøkelser i Bø gamle kirke 1985.

Eidskog kirke. Foreløpig orientering om utgravning under gulvet og bygningsarkeologiske undersøkelser.

Magasinet

Pinner med innskårne hakk fra Uvdal stavkirke og Bø gamle kirke.

Myntkabinetet:

Myntliste Uvdal stavkirke

2. Riksantikvaren – Antikvarisk arkiv:

A 165 Bø gamle kirke: Utgravningen 1985, lagprotokoll

3. Norsk Folkeminnesamling (NFS):

M. Bjørndal

Kr. Bugge

Delgobe

P. Jøsvold

Aug. Krogh

R. Løland

K. Nauthella

M. Ryssdal

Ola Sandnes

H. Skirbekk

Solheim

H. Tveit

Svar på spørreliste om folkemedisin utsendt av F.G. Gade og Fr. Grøn i 1911 (GG)

149 (Ytre Sogn).

150 (Kinn i Sunnfjord og Storelvdal)

150 (Matrefjorden)

Naturvitenskapelige undersøkelser

Undersøkelser foretatt av prosektor Halldis Lie, Rettsmedisinsk institutt, Rikshospitalet og professor Bohumil Kucera, Norges Landbrukshøgskole.

Samtaler

Samtaler med førsteantikvar Håkon Christie, Riksantikvaren og professor Evabeth Astrup, UKM Oldsaksamlingen.

Trykte kilder og litteratur

Amundsen, Arne Bugge 1999: «Kirkeritualet», i Steinar Imsen og Harald Winge (red.): *Norsk historisk leksikon*, 2. utg., Oslo.

Baklid, Herleik 1990: «'Jeg fant, jeg fant...' Funn under kirkegolv som kilde til studiet av folkereligjøsitet», *nord nytt* 40, s. 5–10.

Baklid, Herleik 1993: «...nær folkje kallar på Gud.» *Myntfunn under kirkegolv i sosialhistorisk perspektiv*. Hovedoppgave i historie, UiO.

Bang, A. Chr. 1902: *Norske Hexeformularer og Magiske Opskrifter*, Skrifter udgivne af Videnskabselskabet i Christiania 1901. II. Historisk-filosofisk Klasse, Christiania.

Borchgrevink, Louise Storm 1956: *Frå ei anna tid. Folkeminne frå Nordfjord*, NFL 78, Oslo.

Bø, Olav 1960: «Øskjer i kyrkjemuren», *Norveg* 7, s. 99–152.

Bø, Olav 1978: «Kyrkjefunn og folketro», *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring årbok 1978*, Oslo, s. 191–198.

Christie, Sigrid og Håkon 1981: *Norges kirker, Buskerud bd. 1*, Oslo.

Christie, Håkon 1992: «Undersøkelsene i 1978 gav ny kunnskap», *Uvdal stavkirke forteller*, Uvdal, s. 15–21.

«*Dei skar so mange skøre i ein kjeppa [...]» Om pinner med innskårne hakk funnet under kirkegolv*

- Danmarks og Norgis Kirke-Ritual 1685–1985, u.st. 1985.
- Fehr, Anne-Marie Mörch von der 1984: «Gjenstandsfunn under kirkegulv. En metode for undersøkelse belyst ved materialet fra Eidskog Kirke», *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1982/1983*, Oslo, s. 199–211.
- Fehr, Anne-Marie Mörch von der 1986: «'Løsfunn' fra Høre kirke», *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1984/1985*, Oslo, s. 135–143.
- Fehr, Anne-Marie Mörch von der 1990: «Pinner under kirkegolv. Presentasjon av et problem», *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1989/1990*, Oslo, s. 161–170.
- Fjellstad, Lars M. 1966: *I gredom. Folkeminne frå Eidskog III*, NFL 98, Oslo.
- Flatin, Tov 1918: *Gamalt fraa Numedal III*, Risør.
- Grambo, Ronald 1979: *Norske trollformler og magiske ritualer*, Oslo-Bergen-Tromsø.
- Grimstad, Edvard 1953: *Etter gamalt. Folkeminne frå Gudbrandsdalen III*, NFL 71, Oslo.
- Hedeager, Lotte og Kristian Kristiansen (red.) 1985: *Arkæologi Leksikon*, København.
- Hermundstad, Knut 1952: *Ættarminne. Gamal Valdres-kultur V*, NFL 70, Oslo.
- Hodne, Bjarne 1980: *Å leve med døden. Folkelige forestillinger om døden og de døde*, Oslo.
- Hult, Ruth 1937: *Østfoldminne*, NFL 39, Oslo.
- Knoph, Karin 1983: «Tingene forteller», *Hemgrenda 1983*, s. 35–44.
- Knoph, Karin 1986: «Generasjoners kirkegang», *Telemark Historie nr. 7*, s. 39–47.
- Kristensen, Evald Tang 1922: *Gamle Raad for Sygdomme hos Menneske*, Viborg.
- Lunde, Peter 1969: *Folkeminne frå Søgne*, NFL 103, Oslo.
- Mjaatveit, Elias 1919: *Gamalt fraa Hordaland*, Bjørgvin.
- Mo, Ragnvald 1957: *Dalbygg og utfjerding. Folkeminne frå Salten IV*, NFL 79, Oslo.
- Munch, Gerd Stamsø 1988: «Begravelser under kirkegolvet», *Ottar nr. 1/88*, s. 30–47.
- Müller, Inger Helene Vibe 1984: «Kirkefunn som arkeologisk og kulturhistorisk kilde-materiale», *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1982/1983*, Oslo, s. 183–198.
- Nergaard, Sigurd 1927: *Skikk og bruk. Folke-minne fraa Østerdalen V*, NFL 16, Oslo.
- Norbø, Olav 1920: «Gamle skikkar og truer. Fraa Bø i Telemarki», *Norsk Folkekultur hefte 1–2/1920*, s. 57–60.
- Opedal, Halldor O. 1930: *Makter og menneske. Folkeminne ifrå Hardanger I*, NFL 23, Oslo.
- Quisling, N.A. 1918: *Overtroiske kure og folke-medicin i Norge*, Kristiania.
- Rathje, Lillian 1983: *Norrländsk folkmedicin. Sammanställning av folkmedicinskt arkivmaterial*, Umeå.
- Reichborn-Kjennerud, I. 1928 og 1940: *Vår gamle trolldomsmedisin bd.I og bd.III*, Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, II. Hist.-Filos. Klasse 1927. No. 6 og 1940. No. 1.
- Reichborn-Kjennerud, I. 1930: *Folkemedisin i Østfold før og nu*, Sarpsborg.
- Sandnes, Jørn 1971: «Nyere naturvitenskapelige metoder som hjelpemidler i busetningshistorisk gransking», *Heimen XV*, s. 385–396.
- Schou, Jacob Henric 1804: *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve[...]*, XIII Deels, København.
- Skre, Dagfinn 1986: «Den bygningsarkeologiske undersøkelsen», *Telemark Historie nr. 7*, s. 9–23.
- Steen, Adolf 1965: *Vorter og Gevekster i folke-medisin og overtro*, Kristiansand S.
- Storaker, Joh. Th. 1928: *Naturriggerne i den norske Folketro*, NFL 18, Oslo.
- Storaker, Joh. Th. 1932: *Sygdом og Forgjørelse i den norske Folketro*, NFL 28, Oslo.
- Thiele, Just Mathias 1968: *Danmarks Folkesagn bd. III*, København.
- Tillhagen, Carl-Herman 1977: *Folkelig läkekonst*, 3. opplagan, Stockholm.